

KÉNYSZERPÁLYÁN

A reszocializáció néhány kérdése

Az elítélt a büntetés letöltése után többnyire hasonló körülmények közé kerül, mint az elkövetés előtt volt. Így számíthat arra, hogy a korábbiaknak megfelelő életviszonyok talaján *hasonló konfliktushelyzettel* fogja szembetalálni magát, mint annak idején, amikor a bűncselekményt elkövette. Ehhez kapcsolódik két fontos körülmény. Egyrészt: a büntetés-végrehajtási pedagógiai munka a legutóbbi időkig a társadalomtól elszigetelten, olyan körülmények között zajlott, amellyel az elítélt a szabad életben nem találkozhatott, másrészt a büntetés végrehajtásának ideje alatt legfeljebb halványodó, de lényegét illetően nem változó emlékképet hordoz magában a szabad életről, miközben környezete s általában a társadalom egésze folyamatosan változik. Ennek megfelelően minél hosszabb a szabadságvesztés tartama, annál nagyobb lesz az eltérés az emlékezetben élő és a valóságos társadalmi viszonyok között, más szóval annál nehezebben lesz megvalósítható a megváltozott társadalmi környezetbe való beilleszkedés.

Jelentősége van annak a tényezőnek is, hogy *a börtön mesterséges körülményeket terem.* E börtönkörülmények között a nevelés sikeressége többnyire nem derülhet ki, arról csak szabadulás után, a természetes milióben lehet megbizonyosodni. A börtönviszonyok börtönszindrómát eredményeznek, ami ez esetben azt jelenti, hogy az emberek gyökeresen megváltoznak (bár ez nem mindig végleges). A büntetés-végrehajtásban dolgozók kizárólag (vagy többnyire) ezt a „megváltozott” személyt ismerik. Vagyis a problémát okozó ellentmondás a büntetés-végrehajtás lehetőségei és a vele szemben támasztott igények között ott feszül, hogy a társadalmilag elfogadott normák közlése mesterséges környezetben, az elfogadás ellenőrzésének lehetősége nélkül történik, míg az intézeten kívüli élet közvetlen irányítás és felügyelet nélküli (ezen a pártfogó felügyelői hálózat sem változtat sokat), holott az elkövetőnek valójában ott lenne szüksége segítségre a társadalmi normák betartásához.

A reszocializáció megvalósítása a *visszaesők* körében ütközik a legnagyobb akadályba. A bűnöző életmódban eltöltött hosszabb idő romboló hatása itt mutatkozik meg leginkább. Amint egy vizsgálat nyomán *Gönczöl Katalin* is megállapítja: *a végrehajtható szabadságvesztésre ítéltnek 1988-ban csak 16—17%-a volt büntetlen előéletű, 21—22%-a visszaesőnek nem minősíthető bűnismétlő, a többi — mintegy 62% — visszaeső, többszörös visszaeső és különös visszaeső volt.* Számításba kell venni azt is, hogy az 1980-as években évről évre csökkent — ha nem is jelentős mértékben — a büntetlen előéletű elítéltek aránya.

A társadalom gyanakvással fogadja a börtönviselt személyt, akinek egy bizonyos időn át lényegében azt kell bizonyítania, amit a többségről eleve feltételeznek, vagyis, hogy tisztességes ember. A volt rab azonban az átlagembernél érzékenyebben reagál a gyanakvás minden jelére. Érzékenysége egyenesen arányos megjavulásának fokával. Ez fokozza a környezet idegenkedését és a szabadult személy — másokkal szembeni

— csökkentértékűségi érzését. Mindez ún. dacreakciókhoz vezethet, amelynek következménye lehet a „probléma” kriminális megoldása, vagyis a visszaesés.

Az ELTE AJTK kriminológiai tanszéke *A hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés kapcsolata* című témában empirikus felmérést végzett 282 olyan visszaeső elkövető körében, akik a vizsgálat idején pártfogó felügyelet alatt álltak. *A megkérdezettek 80%-át az utolsó szabadságvesztés-büntetés a jogszabályok betartására, 3%-át új bűncselekmény elkövetésére ösztönözte, 16%-nál e körülmény közömbös volt.* Ezek az adatok hozzávetőleg egybevágóak azzal, hogy a nyilatkozók 89%-a elhatározta, hogy tesz valamit a társadalomba való beilleszkedés érdekében, és végül 90%-uk tett is! A vizsgálat kitért arra is, hogy a pártfogoltak a büntetés-végrehajtási intézettől milyen támogatást kaptak. 40%-uk semmiféle segítséget nem kapott, 19%-uk részesült kioktatásban, 23%-uknak munkahelyet biztosított a büntetés-végrehajtási intézet, és 9%-uknak segítettek abban, hogy felvegyék a családdal a kapcsolatot. Mindössze 2 főnek találtak szállást, illetve 2 fő kapott segélyt.^x A büntetés-végrehajtási intézetek valójában nem képesek elegendő segítséget nyújtani a szabaduló elítélteknek.

Levonható a következtetés: az elítéltek nincsenek megfelelőképpen „érdeklétté téve” a megjavulásban, az átnevelésben. A közösség az egyént abban a mértékben jutalmazza, amilyen mértékben a kollektív kívánalmaknak és követelményeknek eleget tesz. Ha ennek nem vagy nem megfelelően tesz eleget, kriminogén helyzet alakulhat ki. Ha ezt a helyzetet a volt rab a társadalom igényei szerint nem tolerálja, s a konfliktushelyzetet újabb bűncselekmény elkövetésével oldja fel, mint visszaeső, főként mint különös vagy többszörös visszaeső, súlyosabb büntetésre számíthat. Nincs azonban garancia arra, hogy e súlyosabb büntetés a további bűncselekmény(ek)től visszatart, ellenkezőleg, reális veszélye van annak, hogy kialakul egy végeláthatatlan spirál, amelynek eredményeként egy bizonyos elkövetői körrel — annak kezelhetetlensége miatt — a társadalom nem tud mit kezdeni. Megállapítható tehát (e rövid elemzésben ennek bizonyítását mellőzve), hogy a büntetések szigorításával fordítottan arányos hosszú távon az abban rejlő általános megelőző hatás, ami az esetek bizonyos százalékában szinte előre kizárja a reszocializációs próbálkozások sikerét.

Ezzel összefügg az a körülmény is, hogy a kiemelkedő tárgyi súlyú bűncselekmények elkövetői, illetve a többszörös különös visszaesők többnyire nem rendelkeznek a büntetés-végrehajtáson kívül társas kapcsolattal, ezért a közösség véleménye rájuk hatástalan, a társadalom periferiáján élnek, vesztítenivalójuk nincs. A bennük kialakult bűnözői nézetrendszerrel pedig előre igazolják a majdani törvénytörtő magatartásukat. Az újabb elítélések fokozatosan rontják, rombolják az elítéltek anyagi helyzetét. (Ezen az sem változtat, hogy napjainkban a büntetlen előélet sem garantál egzisztenciális biztonságot.)

Felvetődik a kérdés: a bűnözés jelenlegi látványos expanziójára a büntetőjognak és a büntető jogalkalmazásnak miként kell reagálnia? A válasznak kétféle igényt kell kielégítenie: *egyrészt a demokrácia és a jogállamiság, másrészt a hatékony bűnüldözés és az ehhez kapcsolódó prevenció követelményének kell eleget tenni.* Ennek ki kell egészülnie a célirányos büntetés-végrehajtással, mely, a továbbiakban felsorolt alapvető

^x A jelzett adatok kiegészítésre szorulnak. A szabadultakat segítő büntetés-végrehajtási alapítvány az elmúlt két évben beilleszkedési kölcsönrel és segéllyel támogatja a kérelmezőket.

szociális feladatok — legalább részbeni — megvalósításával lehetővé teszi az eredményes reszocializációt.

Álláspontom szerint jelenleg sem a büntetőjogi szabályozás, sem a büntető jogalkalmazás, sem a büntetés-végrehajtás a felsorolt követelményeknek nem képes eleget tenni. A Btk. a gyakori módosítások ellenére is számos magatartást már feleslegesen tekint bűncselekménynek, ezek perspektivikusan kikerülnek a törvényből, míg más magatartásokat közvetlenül nem rendel büntetni, így ezek szankcionálása csak — e helyzetből fakadó — kényszerpályán valósulhat meg.

A büntetés-végrehajtás a korábbi büntetőjogi és pedagógiai irodalom által gyakran hangoztatott s az emberek nevelhetőségéről vallott megállapításait a gyakorlatban a reszocializáció során — bizonyos bűnözői közegekben — nem képes megvalósítani. Szeretném azonban leszögezni, hogy az említett bűnözői kör konoksága, a büntetés-végrehajtási nevelés korábbi „próbálkozásainak” gyakori kudarca az illetékes szerveket nem menti fel a helyes út megtalálását célzó további „kísérletezés” kötelezettsége alól.

Az egységes Európába integrálódni kívánó magyar társadalom számára elodázhatatlan kötelezettséggé vált, hogy a régi szlogent, mely szerint legfőbb érték az ember, végre rendeltetésének megfelelő, valódi tartalommal töltsé meg. A szakirodalomban fellelhető egyik korábbi vélemény — úgy gondolom — ma is irányadó. E szerint a reszocializáció egyik meghatározó komponense a helyes büntetés-végrehajtás, amelynek — anélkül hogy kegyetlenné vagy ártalmassá válnék — szigorúnak kell lennie, mert enélkül veszendőbe megy a visszatartó hatása. A tartalom — esetleges — elégtelenségét nem lehet a tartam növekedésével ellensúlyozni. Minél érezhetőbb hátrányt jelent az elítélt számára — jogaira is figyelemmel — a szabadságelvonás, annál kisebb bűlőle a „szükséges adag”.

Végezetül megjegyzem, hogy ha a bűnözést deviáns jelenségnek tekintjük, úgy annak kell tekinteni azokat a körülményeket, jelenségeket is, amelyek a bűnözés fokozódásához vezetnek, mint például a munkanélküliség, az infláció, az elszegényedés, az értékvesztés stb.

Az eredményes reszocializáció, ezen keresztül a bűnözés csökkentése, a mai magyar társadalom számára az egyik legnagyobb kihívás. E probléma megoldása ugyanis alapvetően más — eredetében a bűnözéstől független, következményeit illetően ahhoz kapcsolódó — feladatok megoldását tételezi fel. Ilyenként említhető például az oktatás, a közművelődés helyzetének javítása, a társadalmi értékbeli ficamok helyreállítása, az elemi szintű szociális problémák megoldása, a munkahelyteremtés lehetőségeinek javítása, a munkanélküliség növekedésének megállítása, a bűnözéssel szoros kapcsolatban álló devianciák háttérbe szorítása (alkoholizmus, kábítószer-élvezet), a főleg a fiatalok körében rohamosan erősödő elidegenedés megállítása, a hatóságokba vetett — és jelentős részben elvesztett — bizalom visszaszerzése, presztízsük helyreállítása stb.

Összességében látnunk kell, hogy ösztársadalmi méretekben a reszocializáció sikere a szükséges jogalkotói és a megfelelő jogalkalmazói gyakorlat mellett a célirányos büntetés-végrehajtástól s döntő mértékben az egységes szociálpolitikai intézményrendszer kiépítésétől függ.

Dr. Sárkány István